

Лесняк Н.А.

ЕТНОСОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (60-80 РР. ХХ СТ.): ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ

Розбудова молодій Українській державі в число першочергових завдань поставила відродження села, творення його життєздатного економічного та соціального потенціалу.

Це вимагає критичного осмислення минулого та сучасності, історичного аналізу причин кризи, втрати селянином почуття господаря землі, проблем міжнаціональних стосунків, хронічного відставання розвитку села від міста, швидкої руйнації сільської поселенської мережі, його депопуляції.

Пошук шляхів виходу з соціально-економічної кризи неминує ставить питання про оцінку історичного досвіду аграрних перетворень. Варто визначити їх справжні наслідки та дати відповідь на питання, що в ході цього виникають. Чому, незважаючи на постійні заяви керівництва КПРС і держави, колгоспне селянство такі не стало господарем на своїй землі? Що зумовило занепад та вимирання багатьох сіл? Чому багато-численні новації, що реалізовувались в сільському господарстві у 60-80-і роки, так і не дали результатів, а декларації про нову історичну спільність людей - радянський народу якому притаманна здатність ефективно вирішувати соціальні та етнічні проблеми, виявились фікцією? Без відповіді на ці та інші запитання неможливо розраховувати на успіх сучасних перетворень в аграрному секторі економіки.

Очевидно також, що розвиток сільського господарства без опори на реальний історичний досвід, врахування тих тенденцій, які склались в попередні періоди господарювання, зважених підходів до впровадження різноманітних новацій може привести до нових прорахунків. А тому узагальнення провідних тенденцій в етносоціальних процесах на селі, як визначальної умови економічного прогресу та стабільності суспільства, набуває першочергового значення.

Бурхливий плин подій початку 90-х років на теренах колишнього СРСР суттєво змінив існуючі політичні, економічні, соціальні, міжетнічні стосунки. За таких умов створюється благодатна нагода історичного осмислення різних сторін життя українського суспільства в недалекому минулому, і зокрема, 60-80-х роках ХХ ст. Це стосується етносоціальних процесів в українському селі, які не стали об'єктом серйозного осмислення ні у вітчизняній, ні у зарубіжній історіографії. Слабо вивчені питання змін чисельності сільського населення, депопуляція та її причини, напрямки міграційної рухомості, особливості формування та динаміка національного складу селян. Практично відсутні об'єктивні наукові узагальнення істориків з проблем соціально-професійних, культурно-освітніх процесів окремих етносів і українського села в цілому. Мало досліджені проблеми, пов'язані зі зміною поселенської структури, її фактичною руйнацією в переважній більшості регіонів.

Дослідження етносоціальних процесів в українському селі в 60-80-і роки ХХ ст. важливе з погляду більш ґрунтовного висвітлення політичного та економічного становища України у складі СРСР. Взятий в цей період офіційний курс на формування нової соціальної та національної спільності людей - радянського народу в реальному житті проявився головним чином в русифікації та штучному підтягуванні села до міста. Тому вивчення вказаної проблематики важливе з погляду розуміння соціальної структури та етнічного складу колгоспників, аграрного заgonу робітників, сільської інтелігенції, їх місця і ролі в житті радянського суспільства

Актуальність історичного узагальнення етносоціальних процесів пояснюється також необхідністю дати об'єктивне трактування реального змісту численних ідеологічних штампів, що активно пропагувались у досліджуваний період. Сучасними науковцями глибоко и ґрунтовно з погляду не лише вузько - партійних, а и загальнолюдських цінностей з урахуванням існуючої практики розробляється зміст таких понять, як «клас», «маргіналізація», «інтернаціоналізація». Тому перед автором закономірно постає необхідність вироблення власних науково обґрунтованих підходів до цих та ряду інших понять.

В цілому, спеціальне дослідження етносоціальних змін у складі сільського населення дозволяє поглибити знання про суть і зміст складного і недостатньо дослідженого періоду української історії - 60-80-х років ХХ століття. Оскільки в такому плані в українській історіографії тема спеціально не розглядалась, це визначає її актуальність і головну мету: дати синтезований та узагальнений історичний виклад етносоціальних процесів, що проходили в українському селі в 60-80-і роки ХХ ст., розкрити сутність тенденцій, за якими вони розвивались і на цій основі реально показати один з малодосліджених періодів нашої історії.

Відповідно до поставленої мети висуваються наступні дослідницькі завдання:

- вивчення факторів, що протягом 60,-80-х років ХХ ст. впливали на характер і напрямки етносоціальних змін в українському селі;
- визначення динаміки чисельності сільських жителів та окремих їх груп;
- виявлення головних напрямків демографічних змін в українському селі, причин, масштабів і наслідків депопуляції;
- розкриття змісту основних форм міграційної рухомості селян та їх ролі в соціальних змінах;
- аналіз етнонаціональних змін у складі різних груп сільського населення у досліджуваний період;
- вивчення проблем професійно-кваліфікаційної структури селян, її впливу на результати господарювання;

- виявлення ролі в аграрному секторі економіки безпрофесійних категорій працюючих та осіб, зайнятих в особистому підсобному господарстві;
- визначення вузлових напрямків історичних змін поселенської структури села, розкриття змісту та причин її руйнації.

Хронологічні рамки дослідження – 60-80-і роки ХХ ст. - охоплюють цілісний період в історії українського села. В ці часи завершеного характеру набула монопольне існуюча близько шестидесяти років колгоспно-радгоспна система аграрного виробництва. З початком 90-х років розпочалось її реформування, поширення набуло фермерство (індивідуальне селянське господарство), як альтернатива колгоспам і радгоспам. На цьому етапі етносоціальні процеси на селі проходили в специфічних умовах видимого благополуччя і реальної глибинної кризи системи. Звідси витікали такі особливості соціального обличчя села, як високі темпи чисельного падіння населення, особливо українського, деформації демографічного складу, масові міграції, зникнення з карги держави тисяч сіл, низька економічна ефективність здекларованих високих кількісних показників освітнього та професійного рівня населення.

Автор бачить суттєві відмінності в розгортанні основних етносоціальних процесів в рамках трьох етапів досліджуваного періоду: 60-х років (хрущовська «відлига» та спроби здійснення реформ); 70-х - першої половини 80-х (застійні явища та криза в сільському господарстві); другої половини 80-х років («горбачовська перебудова»). Особливо різко виділяється останній період, коли активно проявляли себе спроби виходу з кризи, надання гуманістичного характеру існуючій системі. Тим не менше, в етносоціальних процесах на селі 60-80-і роки варто виділити як цілісний період

Вказані хронологічні рамки важливі ще й тому, що на відміну від економічних чи політичних, соціальні процеси відрізняються значно вищим ступенем консерватизму, а тому період в 30 років, час життя одного покоління, як вважають дослідники, є оптимальним.

Проблеми етносоціальних процесів в українському селі 60-80-х років ХХ століття почали активно вивчатись безпосередньо в ході їх розвитку. Це обмежувало можливість погляду на них з висоти часу, що і накладало відбиток на всю історіографію. Проведений аналіз показує, що її можна умовно розділити на 3 періоди, кожен з яких мав свої особливості

Перший охоплює час від початку досліджуваного періоду до середини 80-х років, другий - з середини 80-х років до здобуття Україною незалежності, третій - з грудня 1991 р до наших днів

Характерною рисою наукового осмислення ряду важливих аспектів даної проблеми стала активна участь в ньому, поряд з істориками, представників інших наук – демографії, соціології, статистики, економіки праці та організації сільського господарства. Цілком природно, що їх узагальнення носили переважно прикладний характер і були спрямовані на вирішення поточних завдань економічного та соціального розвитку. Виходячи з цього, в конкретно-історичному дослідженні можливе використання лише окремих даних та методик цих наук. Це забезпечує можливість реалізації при розробці поставлених в дисертації проблем принципу полідисциплінарності в історії.

Варто відзначити ще одну характерну рису історіографії даної проблеми. До середини 80-х років етнічні та соціальні процеси розглядалися без аналізу історичних взаємозв'язків між ними, хоча існуюча практика створювала для цього необхідні передумови.

В 60-і роки з'являється цілий ряд змістовних робіт істориків, що були присвячені вказаній чи сумісним з нею проблемам. Одним з перших до неї звернувся В.С.Петренко.[1]. Не вдаючись до аналізу загальних проблем становища селянства в соціалістичному суспільстві, автор концентрує свою увагу на питаннях зростання рівня добробуту населення, поліпшення його культурно-освітніх показників, зближення міста і села. Проблеми соціальних змін висуваються автором в порядку постановки, а етнічні не розглядаються взагалі.

В 60-і - на початку 70-х років разом з українськими, в дослідження вказаного кола проблем включились вчені-історики з інших союзних республік. Найбільш активними серед них були московські автори. Саме їм, за негласно існуючою тоді практикою, належало право розробки теоретичних та методологічних аспектів аналізу даної теми.

В цьому розділі здійснено аналіз етапів та нинішнього стану розробки теми у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Значка увага в главі приділяється осмисленню джерельної бази та обґрунтуванню вибору методик аналізу статистичних і архівних документів.

Найбільшою репрезентативністю відзначаються опубліковані та неопубліковані матеріали переписів населення. З жалем доводиться констатувати, що як історичне джерело, переписи новітнього часу вивчені і використовуються явно недостатньо. В главі розкриваються як економіко-статистичні особливості кожного з них, так і можливості та форми використання їх підсумків в історичних дослідженнях.

Базовими при виробленні підходів до новітніх обліків населення були методики перепису 1959 р. Це забезпечило реальну можливість порівнянності зафіксованих даних 1970, 1979 та 1989 рр.

На відміну від обліків населення, що проводились у 20-30-і роки і вимагають корекції на репрезентативність та особливих підходів до розгляду окремих проблем, переписи досліджуваного періоду забезпечують об'єктивну базу дослідження. Вони старанно готувались і кожен наступний доповнював пробіли попереднього.

Цього не можна сказати про оприлюднення одержаних результатів. До останнього часу важкодоступними для істориків були його наслідки стосовно 1959 та 1979 років. Останнім часом ситуація

змінилась, а дані за 1989 рік відзначаються найвищим рівнем інформативності. Математична розробка перепису, що проходила на хвилі демократизації та гласності забезпечила оперативну публікацію його матеріалів. Хоча і надзвичайно обмеженим тиражем, фактично для службового користування все ж побачили світ 7 томів, що узагальнили його наслідки в рамках України.

Варто звернути увагу на необхідність вивчення поряд з опублікованими матеріалами, первинних документів, які зберігаються в поточному архіві Міністерства статистики України. До останнього часу істориками вони не використовувались, хоча лише на основі первинних матеріалів можлива перевірка статистичних даних, аналіз динаміки етносоціальних процесів в окремих регіонах. Крім того, опубліковані матеріали, і, зокрема, ті що, стосуються 1959 та 1970 років з окремих позицій недостатньо репрезентативні.

Високий рівень інформативності відрізняє результати поточного обліку населення. Він включає в себе 3 групи джерел, узагальненням результатів яких займаються органи державної статистики.

До першої відносяться здійснювані органами запису актів громадянського стану систематичні реєстрації народжень, смертей, шлюбів, розлучень (природний рух населення), а також облік пересування населення по окремих територіях в певний період часу.

Другу групу даних поточного обліку населення складають матеріали обліку міграцій. Вони розробляються на основі статистичних талонів паспортних служб органів внутрішніх справ. Проведений джерелознавчий аналіз показує достатній рівень їх достовірності з завершенням на початку 80-х років загальної паспортизації села.

В той же час, концентруючи в своїх сховищах документа, пов'язані з природним рухом населення, Міністерство статистики України практично не займалось обліком його механічної рухомості, визначенням міграційних потоків, оргнаборами. Вказані документа концентрувались в архіві Міністерства праці України і до недавнього часу також носили гриф «для службового користування».

До третьої групи матеріалів поточного обліку населення відносяться дані негосподарського обліку жителів, який проводили виконкоми сільських рад. їх основу складають негосподарські списки, списки тимчасово проживаючих, алфавітні книги господарств. На кожному сільському оселю в негосподарській книзі заводився особовий рахунок, в якому стосовно кожного члена господарства записувались дата народження, стать, національність, рівень освіти, місце навчання чи робота. Окрім того, матеріали негосподарського обліку містять цінні дані про масштаби, форми підсобного господарства, його місце і роль в різні історичні періоди. Стосовно даних документів не була відрегульована система їх передачі на державне архівне збереження. В переважній більшості, вони мали гриф «для службового користування», а тому зберігались в закритих сейфах відділів, що їх готували. До реєстру справ, що включались на передачу до державних архівів, вони не включались. Коли ж в кінці 80-х - на початку 90-х років відповідні грифи було знято, то передачею цих, в переважній більшості необроблених справ, ніхто не займався і вони продовжували знаходитись на зберіганні в відповідних структурах, а згодом, частково були знищені. А тому не випадково, що значна кількість матеріалів, які приведені в даній роботі, особливо ті, що стосуються 70-початку 80-х років, знаходяться як робочі матеріали в поточному архіві Міністерства статистики України та його обласних і районних управлінь, інших структурах виконавчої влади республіки.

Варто відзначити, що за своїм обсягом та історичною цінністю вони значно перевершують той масив статистичних джерел, що знаходиться в державних архівах. А тому першочерговим завданням є їх систематизація та передача на архівне збереження, що забезпечить можливість доступу до них широкого кола істориків. Інакше історична наука може втратити унікальний масив джерел новітнього часу, що стосується статистичних щорічників «Народне господарство Української РСР», то обсяги інформації, впродовж 70-х - початку 80-х років тут скорочувались і лише з середини 80-х років були зроблені певні кроки вперед. Питання етнічного складу взагалі обходились увагою, що ж стосується соціальних проблем, то серед них пріоритет надавався висвітленню питань матеріально-технічної бази сільської інфраструктури.

Ситуацію деїдо поліпшило видання серії тематичних статистичних збірників на хвилі "горбачовської перебудови" [2].

В економічній літературі вказаний метод використовується, головним чином, для визначення взаємозв'язків між економічними та соціальними показниками. Це, приміром, стосується авторів колективного дослідження, виконаного за редакцією академіка І.І. Лукінова [3]. В основу аналізу кореляцій в ньому було покладено дані про зростання в окремих регіонах України виробництва сільськогосподарської продукції та зміни в чисельності сільського населення.

В нашому дослідженні головна увага концентрувалась навколо соціальних показників, що зроблено вперше в українській історичній літературі. Доводиться констатувати, що на фона західних історичних узагальнень, де сформувалась нова сфера наукового пошуку - кліометрія і навіть Росії [4], вітчизняна історіографія не зуміла в повному обсязі використати позитивний потенціал математичних методів в історичних дослідженнях.

Проведене узагальнення дозволило визначити 34445 кореляцій, що з багатьох позицій дозволили дійти нових висновків. Вони склали важливе підґрунтя загальної концепції роботи.

Важливим історичним джерелом є офіційні партійні та державні документи. При їх використанні враховувалось, що суттєві зміни, які стались у становищі села в досліджуваний період, були результатами

їх політики. Особлива увага зверталась не лише на виявлення змісту і спрямованості прийнятих постанов, а і хід їх розробки, виявлення аргументації, що лягла в основу багатьох рішень.

На хвилі хрущовської "відлиги" було організовано цілий ряд "круглих столів" та обговорень тенденцій розвитку класів і соціальних груп в умовах будівництва комунізму. У їх ході дискутувались різні, часто діаметрально протилежні точки зору щодо шляхів соціальних змін, невідповідності класового поділу суспільства за умов суцільного одержавлення власності. [5]

Проте, в подальшому, вказана точка зору домінуючою не стала. В численних теоретичних дослідженнях, опублікованих в 60-70-і роки, класові ознаки, визначені В.І.Леніним в роботі "Великий почин" та документах партії, вважались єдино правильними.

Серед істориків 60-х років, що займались даною проблемою, варто відзначити Ю.В.Арутюняна [6] та П.А. Ігнатовського [7] Кожен з цих авторів мав свої підходи до проблеми. Якщо Ю.В.Арутюнян концентрував увагу на соціологічних аспектах, питаннях внутрішнього розвитку та взаємодії різних соціальних груп, то П.А.Ігнатовського більше цікавили елементи економічних стосунків, спроби вдосконалення механізму господарювання на хвилі реформ 60-х років.

Проте, благодатна хвиля дестабілізації та хрущовської "відлиги" суспільними науками, і, зокрема, з вказаної проблематики, ефективно використана не була. Окремі нові ідеї визрівали хіба що в процесі з ініційованої на найвищому рівні критики хрущовського "волюнтаризму" та "суб'єктивізму".

Це підтвердила і опублікувала в 1967 р., на жаль єдина до сьогоднішнього дня, узагальнююча праця "Історія селянства Української РСР", яка хронологічно охоплювала період від часів Київської Русі до середини 60-х років ХХ століття [8]

Написана в рамках існуючої концепції радянської історії, вона більше узагальнює досвід роботи партійних та профспілкових організацій по виконанню планів п'ятирічок та семирічки, аніж розкриває зміни соціального складу селян.

На недостатньому рівні знаходилося і вивчення етнічного складу сільського населення та питань міжнаціональних відносин. Наукові осмислення підмінялись пропагандистськими розробками, які обмежувались тлумаченням партійних установок про мову історичну спільність - радянський народ, необхідність рішучої боротьби з націоналізмом [9], [10].

Помітним явищем в осмисленні деформацій міжнаціональних відносин в Україні стала підготовлена в середині 60-х років праця відомого українського правозахисника І.Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?" На фоні роздумів про нелегку долю українства в різні історичні епохи, і зокрема, радянську, автором було поставлено цілі ряди проблем, що тою чи іншою мірою стосувались змін етнічного складу сільських жителів України. До них можна віднести організоване державною переселення українців за межі республіки на освоєння регіонів Казахстану, Сибіру та Далекого Сходу, штучну інтернаціоналізацію етнічного складу села, масове російщення системи освіти, низькі, порівняно з іншими народами, демовітворювальні характеристики корінного населення. [11]

Але ця книга була недоступна широкому колу читачів, поширювалася нелегально, навіть за її читання часто передбачалася кримінальна відповідальність.

В 70-і - на початку 80-х років за умов всесильного диктату комуністичної ідеології з'являється цілий ряд праць, що були присвячені проблемам змін соціальної та етнічної структури сільського населення. В основі переважної їх більшості були покладені вузько-класові, компартійні принципи аналізу.

Наукові узагальнення даного періоду у відповідності з тематикою та галузями знань поділяються на декілька груп. Головними серед них є історико - партійні, конкретно-історичні, економіко-демографічні, філософо - соціологічні та історико-етнографічні праці.

В умовах жорсткої тоталітарної системи історико-партійні проблеми були віднесені до числа пріоритетних. А тому не випадково, що праць про соціальні зміни, які розглядались як складова частина соціальної політики партії, були найчисленнішими [12], [13], [14] [15.]

Система історико-партійної науки була розгалуженою і добре керованою. Теоретичні положення та загальне осмислення вузлових питань головним чином здійснювалось столичними (московськими) вченими, а на місцях займались узагальненням накопиченого досвіду роботи республіканських та місцевих партійних організацій.

Переважна більшість такого плану робіт була написана на широкій документальній базі. Особливо репрезентативними серед використовуваного кола джерел були матеріали місцевих партійних та поточних архівів, періодичної преси. Часто викривлене розуміння дійсності починалось саме з них.

Проблеми етнічного складу та міжнаціональних відносин розглядались за наперед визначеними канонами - мова велась лише про здекларовані на партійних форумах ідеї про розквіт та зближення всіх націй і народностей, формування радянського народу як нової історичної спільності людей. Особливою рішучістю відзначалось засудження національної патріархальщини села, рецидивів так званого "буржуазного націоналізму".

Складалась ситуація, коли, за будь-яких джерел, методик, висновок дослідження повинен був відповідати вимогам партійних документів. В той же час, ні для кого не було таємницею, що невирішені питання в етносоціальних відносинах наростали, а реальна практика була далеко гіршою від рожевого її зображення на сторінках історико-партійних праць.

Серед конкретно-історичних узагальнень помітне місце займали роботи С.Л.Сенявського [16] Написане на широкій джерельній базі, відзначене постановкою багатьох проблем, разом з там,

дослідження С.Л.Сенявського було перенасичене різного роду кліше та спробами ідеалізації стану соціальних відносин на селі.

Активізувалось дослідження вказаного кола питань і в Україні. Провідне місце серед істориків-аграрників займає П.П.Панченко. Видання його монографічних узагальнень "Развитие сельского хозяйства Украинской ССР 1959-1980", "Развитие общественно-политической жизни современного села УССР. 1966-1984" та ряду інших стало першим в українській історіографії широким, комплексним узагальненням проблем новітньої аграрної історії України. Специфіка тем монографій визначила інтерес до загальних проблем соціального статусу селян. Поза увагою автора залишились питання народжуваності, смертності, шлюбності, маятникових міграцій населення, сезонної праці етнічного складу.

Цільне місце в літературі досліджуваної проблеми займали філософські та соціологічні праці. В дослідженнях П.И.Симуша здійснена спроба дати комплексну характеристику селянства як класу соціалістичного суспільства. Проте вирішити її в повному обсязі автору не вдалось. Причинами цього стали слабка джерельна база, постійні спроби підтягування конкретно-історичного матеріалу до запрограмованої філософської концепції - розквіту колгоспного села в умовах радянської влади [17]

В Л. Староверов головну увагу в своїх дослідженнях концентрував на конкретно-соціологічних аспектах теми. При цьому, їх джерельна база обмежувалась виключно результатами 2-3 соціологічних обстежень в різних регіонах. На їх основі і формувались висновки. В багатьох випадках наведені результати не співпадали з життєвими реаліями [18].

На відміну від соціальних процесів, що активно вивчались різними галузями суспільних наук, питання етнічного складу населення, міжнаціональних відносин розглядались значно вужче. Головний зміст публікацій на вказану проблематику обмежувався прославленням ленінської національної політики, розквіту України у братерській сім'ї народів-братів, вирішення в СРСР національного питання і безконфліктності у розвитку етнічних взаємин. В цих умовах лише окремі дослідники акцентували увагу на специфічних рисах національного складу та міжетнічних відносинах в українському селі [19].

Широкому дослідженню проблеми заважала відсутність політичного плюралізму та свобода вибору концепцій наукового пошуку. Існуюча система ставила дослідника в ранг простого виконавця волі партійних верхів. За таких умов висновки багатьох наукових праць штучно дотягувались до рішень та висновків з'їздів і пленумів ЦК.

Постійно звужувався доступ дослідників до архівів. Чисельність справ, що передавались на державне зберігання, щорічно зменшувалась, багато з них протягом десятків років продовжували зберігатися під грифом "для службового користування".

Ряд принципів важливих питань залишився невирішеним. До числа "білих плям" відносились проблеми депопуляції українського села, руйнації структури сільських поселень, масових переселень.

На початковому етапі перебудови головний зміст новацій в узагальненні визначеного кола проблем полягав у критичному осмисленні відомих фактів, засудженні явних помилок та недоліків, прагненні вдосконалення існуючої системи. Суть таких змін добре відобразив лозунг "більше соціалізму".

Інтерес до етносоціальних проблем зростав. Проголошений курс на реалізацію на цей раз "сильної" соціальної політики, складовою частиною якої було визначено гармонізацію міжнаціональних відносин, реально вимагав комплексного осмислення історичного досвіду перетворень, змін у складі населення.

Це створило умови для широких наукових дискусій. Відкрито було поставлене питання про маргіналізацію радянського суспільства та втрату переважною більшістю осіб, особливо фізичної праці, почуття належності до певної соціальної групи.

Одною з перших спроб комплексного узагальнення процесів, що проходили в українському селі в умовах перебудови, стала колективна праця, підготовлена вченими Інституту історії України АН України під керівництвом І.М.Маковійчука [20].

Розширилась тематика досліджень. По-новому ставились питання міжнаціональних відносин. На фоні чисельних конфліктів етнічного походження на теренах колишнього СРСР активізувались наукові пошуки. Одною з помітних праць стала монографія В.О.Орлова [21].

Нових рис набули дослідження економістів та демографів. З серією сміливих публіцистичних статей, що розкривали процеси депопуляції населення виступила І.М. Прибиткова. [22]. Є всі підстави говорити, що наукові праці з досліджуваної проблематики в другій половині 80-х років мали перехідний характер. Його суть полягала у відмові від жорстких методів класового компартійного аналізу і наближенні до плюралізму, переході від засудження окремих помилок - до розкриття недосконалості всієї існуючої системи.

Здобуття Україною незалежності в грудні 1991р. було закономірним етапом змін суспільного життя і безперечно відкрило новий етап в усіх без виключення напрямках історичної науки. Набуття реальної свободи наукової творчості справило позитивний вплив на розширення тематики досліджень, постановку нових проблем, що стосувались етносоціальних проблем села.

Важливі питання новітньої аграрної історії розглядаються в працях О.О.Бондарчука [23], Н.П.Барановської [24].

Нові оригінальні ідеї відрізняють дослідження В.С. Чижика. Безперечною його заслугою є постановка питання про необхідність комплексного розгляду етносоціальних процесів на селі. [25].

Активізації досліджень, пов'язаних з селом, сприяло створення комісії з питань соціального

відродження села у складі Верховної Ради та прийняття відповідного Закону України. Це активізувало залучення до вивчення вказаного кола проблем економістів, робота яких в таких умовах отримала конкретне соціальне замовлення.

Особливо вагомим був вклад у дослідження визначених питань Л.О.Шепотько [26], [27].

М.Х.Вдовиченко [28], В.О.Швеця [29].

Плюралізм думок зробив можливим аналіз місця і ролі селянства та аграрного сектора економіки з позицій фізіократів [30].

Окремі питання змін у складі сільського населення, що не вивчалися чи замовчувалися вітчизняною історіографією, аналізуються у працях закордонних дослідників. До них відносяться проблеми колоніального статусу України та її села у складі СРСР, пригнобленого матеріального становища її сільських жителів у порівнянні з іншими союзними республіками [31], нерівноправного становища селянства порівняно з іншими групами радянського суспільства [32], суспільно-політичних процесів та участі в них жителів села [33].

На високому, рівні в західній науці вивчаються проблеми статистичного аналізу досліджуваних явищ. Деякі з запропонованих методик (Дж.Уебб, Е.Россет та ін.) використовуються в даному дослідженні.

Головна увага концентрується навколо історичного, аналізу питань соціального складу, сфери трудової діяльності, освітнього та професійно - кваліфікаційного рівня сільських трудівників, окремих етносів.

Сільське населення, як соціально-територіальна група, в 60-80-і роки мало досить складну соціальну структуру, що динамічно розвивалась.

Є підстави твердити, що в досліджуваній період основоположні камені ленінського визначення класів були знівельовані. За умов тотального одержавлення, бюрократизації та адміністрування економіки годі було говорити про суттєву різницю у підходах до власності робітників та селян. Адже ні для кого не є таємницею, що колгоспна і державна власність відчужувались, передавались з одної форми іншій вольовим рішенням партійно-державного керівництва. Жодна з соціальних груп, виключаючи керівну бюрократію, не мала реальних прав володіння засобами виробництва, землею. Централізовано, за єдиними тарифними сітками вівся і розподіл матеріальних ресурсів.

В цілому, розробка об'єктивної, документально обгрунтованої історії етносоціальних змін у складі сільського населення України лише розпочата. До наукового обігу вводяться нові документи. Цілі групи сільського населення обійдені увагою дослідників. Це пенсіонери, особи, зайняті в особистому, підсобному господарстві, безпрофесійні категорії працюючих, сезонні мігранти, залучені з інших галузей народного господарства. Необхідно поглибити вивчення проблеми - провести роботу по виявленню та залученню нових статистичних матеріалів, розкрити зміст нових явищ - депопуляції, маргіналізації, руйнації структури сільських поселень. Життя вимагає глибше проаналізувати характер змін етнічного складу сільських жителів, його зв'язок з соціальними процесами, закономірності їх розвитку в окремих регіонах та місцях компактного проживання.

Список джерел і літератури

1. Петренко В.С. Село на шляхах піднесення зміни в складі, умовах праці і житті колгоспного селянства УРСР (1951 -1969) – К., 1970
2. Население СССР.1988: Статистический «Кегадник-М.: Финансы и статистика, 1989.
3. Экономические и социальные проблемы агропромышленного комплекса: В 3-х томах. - Т.З.-К: Наукова думка, 1986:-С: 110-120.
4. И.Д. Ковальченко, Т.Л. Моисеенко, Н.В. Селунская Социально-экономический строй крестьянского хозяйства Европейской России в эпоху капитализма, М: Наука,1988.
5. Классы, социальные слои и группы в СССР / Отв. ред. Ц.А. Степанян и В.С. Семенов- М: Наука, 1968.
6. Классы, социальные слои и группы в СССР / Отв. ред. Ц.А. Степанян и В.С. Семенов - М.: Наука, 1968,
7. П.А. Игнатовский. Социально-экономические изменения в советской деревне - М: Наука, 1966.
8. Істрія селянства Української РСР: У 2-х Т.-Т.-2.-К.: Наукова думка, 1967.
9. М.И. Куличенко. Национальные отношения в СССР и тенденции их развития - М.: Мысль, 1972.
10. В.Е. Маланчук. Исторический опыт КПСС по решению национального вопроса и развитию национальных отношений в СССР - М; Политиздат, 1972.
11. І. Дзюба інтернаціоналізм чи русифікація?// Вітчизна - 1990.-№ 5-8.
12. А.Е. Гаврилюк. Социальная Политика КПСС на селе: из опыта работы партийных организаций Украины - К.: Вища школа. 1984.
13. Н.И. Бунин. Социально-культурное развитие села на современном этапе,- К.: Вища школа, 1987.
14. А.С. Кондратюк. Діяльність КПРС по розвитку культури села в сучасних умовах.-К.: Вища школа, 1986.
15. В.Ф. Плисюк. Радянське село в умовах розвинутого соціалізму - Львів: Вища школа, 1980.
16. С.Л. Сенявский. Социальная структура советского общества в условиях развитого социализма (1961-1980 гг.).-М.: Мысль, 1982.
17. П.И. Симуш. Социальный портрет советского крестьянства – М.: Политиздат, 1976.
18. В.И. Староворов. Советская деревня на этапе развитого социализма – М.: Наука, 1976.
19. А.А. Бугуцкий, Е.И. Якуба. Эффективность использования ресурсов сельскохозяйственного

- производства – М.: Колос, 1984.
20. Сучасне українське село: проблеми, пошуки (1985-1990).-К, 1991.
 21. Орлов В.А. Процессы интернационализации советского образа жизни.-К.: Наукова думка, 1986,
 22. Прибиткова І.М. Чи загрожує депопуляція українському селу? //Філософська та соціологічна думка,- 1989.-№3.
 23. Бондарчук О. А. Агрпромышленная интеграция на Украине в 70-80-е годы (общественно-политические аспекты проблемы); Диссерт. на соиск. науч. степени докт. ист. наук -К., 1992.
 24. Барановська Н.П. Формування загальносоюзного продовольчого фонду та його уроки для незалежної України // Укр. ист. журн. -1994.-№-5.
 25. Чишко В.С. Соціально-культурна характеристика сільського населення України // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика.-К.,1993.
 26. Українське село: проблеми і перспективи. -К.: Урожай, 1991
 27. Человек в аграрной сфере. - К.: Наукова думка, 1991.
 28. Соціальне відродження і розвиток села в умовах ринкової економіки. К.: Урожай, 1994.
 29. Швець В.О. Відтворення трудового потенціалу села України.-К.: Хрещатик, 1993.
 30. Руденко М. Шлях до хаосу//Укража.-1991 .-№4-6.
 31. Лисенко Л. Сільське господарство України.-Мюнхен, 1960.
 32. Connor W.D. Socialism, politicals, equality: Hierarchi and Change in Estern Europe – N.Y., 1979.
 33. Krawchenko Bohdan Social Change and National Consciousness in Twentieth Century Ukraine – Edmonton, 1985.